

SUMMARY**Albert Venger****THE POLICY TO THE ORTHODOX CHURCH DURING THE FIRST YEARS OF THE SECOND RICH POSPOLITA (1918 – 1920).**

The article is devoted to the analyses of the Polish policy to the Orthodox Church during the first years of the state existence. The negative results of the unification of the cultural life in the Second Rich Pospolita and their influence on the Orthodox Church are shown.

Keywords: the Orthodox Church, Poland, Catholics, policy.

Юрій Вільховий*кандидат історичних наук,**доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка***ЦЕРКОВНА ОПОЗИЦІЯ
В ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКОМУ РУСІ
ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ДЕРЖАВНИХ РЕПРЕСІЙ
(СЕРЕДИНА 60—70 РР. XX СТОЛІТТЯ)**

На основі не відомих архівних матеріалів розкривається діяльність опозиції, що утворилася внаслідок розколу церкви євангельських християн-баптистів на початку 1960-х років. Автор аналізує механізм владних репресій проти віруючих і духовенства, процеси внутрішньо-конфесійного діалогу серед протестантів.

Ключові слова: протестантизм, опозиція, законодавство про культи, ВР ЄХБ, РЦ ЄХБ, репресії, реєстрація, розкол, РСР, громади, священнослужителі.

Сторінки новітньої історії протестантизму в Україні містять чимало драматичних моментів. Сюди відноситься розкол у церкві євангельських християн-баптистів та державні репресії проти опозиційної частини віруючих. Дана проблема є відносно мало дослідженою в історіографії. Окремі праці О.Клібанова, В.Подолька, Л.Мітрохіна, П.Косухи, Є.Філімонова, А.Колодного, П.Яроцького, В.Пашенка, В.Войналовича, Ю.Поліщука, С.Савінського, Ю.Решетнікова, В.Любашенко, В.Єленського, Л.Алексєєвої, О.Бажана лише фрагментарно розкрили зміст і особливості державно-церковних взаємин упродовж зазначеного часу, механізм репресій, сутність внутрішньо церковних суперечностей у протестантизмі. У працях полтавських дослідників, зокрема автора цієї статті, а також О.Лакса зазначена проблема була розглянута на якісно новому рівні[32]. Метою дослідження є аналіз діяльності євангельсько-баптистської опозиції та механізму репресій радянської держави щодо неї. Дослідження даної проблеми допомагає зрозуміти і визначити ступінь і характер міжконфесійної взаємодії в протестантизмі України повоєнного часу.

У середині 1960-их років ситуація у протестантських громадах України різко загострилася. Розкол Всесоюзної Спільки євангельських християн-баптистів(ВС ЄХБ) призвів до утворення опозиційної Спільки Церков (СЦ), яка офіційно

проголосила незалежність церкви від держави. Це була опозиція, про що у своїх працях переконливо доводять такі дослідники як А.Колодний[25], П.Яроцький[25], В.Любашенко[33], В.Еленський[30], Г.Чернер[38], О.Бажан[27], Л.Алексеева[26] та ін. Перед радянськими й партійними органами СРСР постало завдання: оминаючи лояльну до влади частину церков ЄХБ і АСД, швидко знищити церковну опозицію. Держава спрямовувала удар передусім проти опозиційно налаштованих служителів культу. Це завдання владні структури продовжували виконувати навіть наприкінці 1980-их років, у розпал процесів перебудови. Проте тактика властей упродовж означеного періоду була різною.

З вересня 1965 року в СРСР розпочалися масові репресії проти віруючих СЦ ЄХБ, які набули характеру погромів — у вересні в Московській і Ленінградській областях, а з 10 жовтня 1965 року репресії охопили Україну. Особливого розмаху вони набули в Харківській, Сумській, Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській, Кримській областях. 24 жовтня 1965 р. пройшли збори служителів культу СЦ ЄХБ цих областей, які рішуче засудили дії влади [11, арк.64].

Характерно, що для розправи з віруючими влада стала залучати не лише співробітників міліції та КДБ, а й курсантів військових училищ, дружинників, викладачів вищих навчальних закладів, учителів. Це означало, що репресії стали стихійними й безконтрольними. Крім масових розправ над віруючими, почастишали випадки арештів лідерів опозиції. Так, М.Батуріна і П.Якименкова заарештували разом із делегацією біля будинку ЦК КПРС. Генеральний секретар Ради Церков Г.Вінс і благовісник М.Хорев, які 19 травня 1966 року прибули до Москви, щоб довідатися про долю делегації, також були ув'язнені. 30 травня 1966 року у Москві на квартирі віруючих співробітники КДБ заарештували голову Ради Церков (РЦ) ЄХБ Г.Крючкова [11, арк.17].

У травні — червні 1966 року ув'язнили С.Голєва, О.Гончарова, Й.Бондаренка, М.Храпова, В.Козлова, П.Захарова, Д.Виноградського, Д.Рожина — активних діячів Ради Церков. Оскільки масові арешти віруючих тривали ще з 1961 р., 23 лютого 1964 року у Москві була утворена правозахисна організація — “Рада родичів в'язнів євангельських християн-баптистів”, яку очолила Л.Вінс, мати генерального секретаря Ради Церков Г.Вінса [9, арк.51]. Рада родичів в'язнів (РРВ) розгорнула роботу із збирання інформації про долю ув'язнених віруючих. Члени РРВ надавали матеріальну підтримку сім'ям засуджених, інформували світову громадськість про факти репресій [13, арк.15-17].

Було налагоджено регулярний випуск спеціальних “Бюлетенів РРВ”, де подавалися відомості про арешти й судові процеси над членами СЦ ЄХБ в СРСР. Друга половина 1960-их — початок 1970-их рр. характеризувалися особливо інтенсивним переслідуванням лідерів РЦ ЄХБ. Так, у Києві судили М.Величка, Й.Бондаренка, П.Оверчука, В.Журила, А.Кечика. У вересні 1966 р. лідери Ради Церков М.Батурин, П.Якименков, О.Гончаров були засуджені за статтею 142, частина II КК Російської РРФСР до трьох років таборів загального режиму [13, арк.7-15].

29-30 листопада 1966 р. у Москві пройшов суд над Г.Крючковим та Г.Вінсом. Майже нікого з віруючих не пустили до зали суду. У приміщенні лунали вигуки, стояв гамір, аудиторія була ретельно підібрана й вороже налаштована [13, арк.110]. Усі клопотання віруючих про перенесення судового засідання було відхилено.

Лідери РЦ ЄХБ відмовилися від послуг державного адвоката й захищали себе самі, але через фізичне виснаження не зробили цього належно. Свідки, яких називали заарештовані для з'ясування справи, до суду не викликалися. Проте, до уваги бралось багато свідчень зовсім сторонніх громадян, участь яких у судовому засіданні опротестовували родичі в'язнів. Незважаючи на те, що Г.Вінсу і Г.Крючкову не змогли висунути жодного звинувачення, їх визнали винними. Московський міський суд ухвалив вирок — три роки позбавлення волі у виправно-трудоу колонії загального режиму [14, арк.144].

Усього в 1966 р., за неповними даними, було заарештовано понад 50 активних діячів релігійної опозиції Варто зазначити, що окремих пресвітерів упродовж 1961 — 1966 рр. кілька разів засуджували за релігійні переконання. За інформацією РРВ, на початок 1967 р. у тюрмах і таборах знаходилося 132 служителі культу СЦ ЄХБ. Їхні сім'ї налічували понад 300 неповнолітніх дітей і 373 утриманців [13, арк.24]. У 1968 р. у слідчих ізоляторах, тюрмах, засланнях, таборах перебувало більше 200 священнослужителів церкви ЄХБ.

У середині 1960-их — на початку 1970-их поширилася система адміністративних покарань віруючих. Їм інкримінували непокору органам правопорядку і, навіть, замаху на життя міліціонерів. Лише за травень — серпень 1966 р., за неповними даними, 429 осіб було оштрафовано на суму 20295 крб., а 150 — заарештовано на 15 діб. У разі несплати штрафів, вилучалися речі домашнього вжитку — приймачі, швейні та пральні машини, домашня худоба і т.п. [13, арк.16–17].

26 березня 1966 р. з'явився Указ Президії ВР УРСР “Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу”, а також постанова “Про застосування статті 138 Кримінального кодексу УРСР” [36, с.217]. 12 жовтня 1967 р. третя сесія ВР СРСР сьомого скликання прийняла Закон “Про загальний військовий обов'язок”, за яким усі чоловіки незалежно від освіти, соціального, майнового стану, віросповідання мали проходити дійсну військову службу в лавах Радянської армії [28, с.552]. У цих законодавчих актах були положення “Інструкції” із застосування законодавства про культу 1961 р. Тепер опозиційні релігійні громади юридично опинялися поза законом.

У 1968 — 1971 рр. ВР УРСР прийняла ряд законів про сільську, селищну, міську, районну ради депутатів трудящих, які контролювали дотримання законодавства про релігійні культу [36, с.219–221]. 1 квітня 1969 р. затверджена постанова Ради Міністрів УРСР за №219 “Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу” [31, с.203]. У постанові містилася вказівка “вжити відповідних заходів стосовно релігійних організацій, що ухиляються від реєстрації” [31, с.203]. 16 липня 1971 р. з'являється постанова ЦК КПРС “Про посилення атеїстичного виховання населення”, а 31 липня цього ж року з'явилася аналогічна постанова ЦК КПУ [34, с.309–310]. 10 жовтня 1973 р. ЦК КПУ ухвалив таємну постанову “Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами”. У цьому документі органам юстиції, правопорядку, держбезпеки доручалося активізувати викриття нелегальних релігійних об'єднань, а також вимагалось притягувати до відповідальності керівників-священнослужителів. Засоби масової інформації повинні були друкувати матеріали, в яких “викривалася антирадянська діяльність сектантів” [22, арк.79].

Для в'язнів віруючих у тюрмах і таборах створювали нестерпні умови. Багато лідерів РЦ ЄХБ загинуло в місцях ув'язнення [13, арк. 110]. Так, у 1964 р. у Барнаулі на засланні помер М.Хмара, у Караганді — О.Вібр. Надзвичайно жорстоко поводитися в таборі з генеральним секретарем РЦ ЄХБ Г.П.Вінсом [29, с. 39-56].

РРВ збирала багато фактів про те, як заарештованих віруючих під час слідства катували. Від тортур на все життя залишилися інвалідами А.І.Ковальчук (м.Рівне) та О.П.Павленко (м.Одеса). У червні 1966 р. А.Ковальчука знову заарештували — тортури відновилися. Він направив відкритого листа до Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва, у якому звинуватив вище партійне керівництво в переслідуваннях баптистів [37, с. 84].

Часто кримінальні справи проти віруючих фабрикувалися без належних доказів й дотримання процесуальних норм. Деякі уповноважені Ради пропонували у кримінальному порядку "припинити діяльність ЄХБ, незареєстрованих лідерів ХЄВ і нелегального центру АСД". Для цього навіть рекомендували "створити всесоюзну оперативно-слідчу групу із досвідчених працівників" [3, арк. 75]. Були випадки, коли суд знімав обвинувачення із віруючих і звільняв їх з під варті, що викликало гнів обласних уповноважених Ради [3, арк. 11]. 31 серпня 1965 р. суд звільнив віруючих М.Шепеля, В.Чосенка, Н.Журченко за відсутністю складу злочину. Ці віруючі майже рік перебували у слідчому ізоляторі [2, арк. 30].

У середині 1960-их рр. РСРК активно виступала за те, щоб судових процесів над віруючими було якомога більше. У протоколі за №20 засідання Ради від 20 липня 1964 р. містилися вказівки органам прокуратури "про посилення нагляду за розглядом у судах кримінальних справ, пов'язаних із релігійною діяльністю" [1, арк. 148].

Керівництво ВР ЄХБ увесь час прагнуло домовитися про примирення із лідерами Ради Церков. 4 жовтня 1966 р. у Москві відкрився черговий з'їзд церкви ЄХБ. Прихильники опозиції не брали участі в його роботі, але надіслали "Звернення до делегатів" і "Заяву Ради Церков до з'їзду", доручивши Г.Майбороді та Ю.Коваленкові зачитати ці документи [13, арк. 7]. У вступній промові генеральний секретар ВР ЄХБ О.Карєв назвав "Інструктивний лист" і "Нове Положення" 1960 р. помилковими й заявив, що "на з'їзді церкви ЄХБ у 1963 р. ситуацію було виправлено" [13, арк. 7а]. На з'їзді ЄХБ 1966 р. було затверджено новий Статут церкви, а також старий склад ВР ЄХБ. Варто зазначити, що з'їзд приймав практично тільки пропозиції президії, причому без обговорення.

Делегати з'їзду надіслали телеграму Генеральному прокуророві СРСР Р.Руденку, в якій повідомляли, що вони "не підтримують діяльності розкольників", але просять владу пом'якшити ставлення до прибічників опозиції [13, арк. 7а]. У керівництві церкви ЄХБ сталися зміни. 16 квітня 1966 р. після важкої хвороби помер старший пресвітер О.Л.Андрєєв. Травневий пленум ВР ЄХБ старшим пресвітером церкви в Україні призначив колишнього заступника О.Андрєєва — М.М.Мельникова. З'їзд ЄХБ 1966 р. затвердив це призначення [10, арк. 34, 24]. До апарату старшого пресвітера входили заступники І.Калужний, І.Татарченко, помічники Ф.Астахов, Д.Шаповалов, М.Кузьменко, секретар М.Мельник. На з'їзді церкви 1966 р. керівництво ЄХБ України залишили у повному складі [10, арк. 43].

У жовтні 1967 р. помер голова ВР ЄХБ Я.І.Жидков [12, арк. 198]. Головою духовного центру став І.Г.Іванов [17, арк. 1, 10]. Упродовж другої половини 1960-их —

першої половини 1970-их р. старшими пресвітерами ЄХБ в областях України були: В.Василенко (Вінничина), О.Нестерук (Волинь), В.Галенко (Дніпропетровщина), І.Татарченко (Донецька обл.) Я.Грищенко (Житомирщина), М.Мочарко (Закарпаття), Ф.Кислиця (Запоріжжя), Л.Ферюпко (Київщина), В.Суханов (Кіровоградщина), О.Мірошніченко (Крим), А.Гайворонський (Луганськ), Г.Горошко (Львівщина). К.Калібабчук (Миколаївщина й Херсонщина), М.Кузьменко (Одещина), М.Акритов (Полтавщина), П.Радчук (Рівненщина), Ф.Прийменко (Сумщина), З.Голик (Івано-Франківщина й Чернівецька обл.), Д.Биць (Тернопільщина), Д.Шаповалов (Харківщина), Д.Андрикевич (Хмельницька обл.) І.Калужний (Черкащина), І.Лайко (Чернігівщина) [10,арк.27].

З'їзди церкви ЄХБ 1969, 1974 рр. не змінили стосунків між ВР ЄХБ і опозиційним духовним центром. Починаючи з 1966 р., у канцелярії ВР ЄХБ декілька разів проходили зустрічі керівників двох ворогуючих релігійних течій. ВР ЄХБ, як правило, представляли Я.Жидков, О.Карєв, І.Моторін, І.Іванов, С.Тимченко, а Раду церков — Г.Крючков, Г.Вінс, М.Шаптала, Г.Дубовий, М.Кондрашов, М.Батурин, М.Храпов. Позиції двох сторін були різними. Керівники ВР ЄХБ вважали, що “уповноважені Ради є владою від Бога, якій потрібно коритися”. Лідери опозиції зазначали, що “влада є від Бога, але не для того, щоб керувати церквою”. Основними питаннями цих співбесід стали проблеми примирення й каяття [11,арк.121].

Зареєстровані баптисти гостро критикували діяльність українських діаспорних протестантських організацій [14,арк.85]. У 1968 р. група пресвітерів ЄХБ поширила відозву, в якій засуджувала позицію редакції баптистського журналу “Післанець правди” (Канада). Автори журналу звинувачувалися у крайньому націоналізмі, у підтримці опозиційної Ради Церков [14,арк.85]. У лютому 1968 р. представники РЦ ЄХБ зустрілися із керівництвом РСР. Опозицію презентували І.Пунк, О.Козорізова, М.Шаптала, Ф.Шумейко. Функціонерів РСР ознайомили з матеріалами Ради родичів в'язнів ЄХБ, скаргами віруючих на масові репресії. Такі візити лідерів РЦ ЄХБ не давали позитивних результатів — влада сподівалася покінчити з опозицією силовими методами.

Голова ВР ЄХБ І.Іванов та старший пресвітер в Україні М.Мельников обіймали свої посади до грудня 1974 р., коли на з'їзді віруючих затвердили нове керівництво церквою. Головою ВР ЄХБ обрали досвідченого А.С.Клименка, генеральним секретарем — О.М.Бичкова [20,арк.29]. Якщо врахувати те, що в 1971 р. померли О.Карєв та С.Тимченко, то можна зробити висновок про прихід нової генерації керівників церкви ЄХБ [17,арк.100]. Старшим пресвітером ЄХБ в Україні на грудневому з'їзді церкви в 1974 р. було обрано Я.К.Духонченка, який обіймав цю посаду до 1993 р. До апарату старшого пресвітера входили І.Гнида, В.Глуховський (заступники), М.Мельник (помічник), І.Калужний, Г.Комендант (референти) [20,арк.8]. На 1979 р. в Україні було зареєстровано 1116 громад ЄХБ і 150 автономних груп, чисельністю понад 110000 віруючих [20,арк.8].

Наприкінці 1960-их — у першій половині 1970-их рр. громади РЦ ЄХБ змінили свою тактику. Тепер віруючі масово подавали заяви про реєстрацію. Відправною точкою цього процесу можна вважати нараду служителів СЦ ЄХБ, що відбулася 6 грудня 1969 р. у м. Тула під керівництвом Г.Крючкова, Г.Вінса, С.Дубового. Всесоюзна нарада рекомендувала усім церквам, які підтримували опозицію, подати прохання

про реєстрацію в місцеві органи влади [15, арк. 141]. Аналогічну заяву прийняли розширені збори віруючих 24 січня 1970 р. у селищі Борова на Київщині [21, арк. 32]. Реєструючись, опозиційні громади прагнули насамперед відвернути від себе репресії, які на початок 1970-их рр. залишалися ще досить жорстокими. Так, власті продовжували переслідувати Г.Вінса, котрий у травні 1969 р. повернувся із ув'язнення [17, арк. 3]. У квітні 1974 р. Г.Вінса знову заарештовували, а 27 січня 1975 р. над ним відбувся відкритий судовий процес [17, арк. 3].

Наприкінці 1960-их — на початок 1970-их рр. релігійна ситуація в СРСР стала інтенсивно обговорюватися світовою громадськістю. Насамперед, Центром із вивчення релігії й комунізму, що розміщувався у м. Чизлхерст (графство Кент, Англія). Центр заснований у 1970 р. Його очолювали відомий пастор Майкл Бордо (директор) та голова ради адміністрації сер Джон Лоренс, який представляв академічну й релігійну громади. Організація розпочала регулярний збір інформації для академічних і церковних організацій, які цікавилися релігією в комуністичному світі [16, арк. 54].

Користуючись матеріалами РРВ, М. Бордо написав упродовж 1968-1976 рр. декілька праць про становище релігійної опозиції в СРСР: “Патріарх і пророки”, “Переслідування Російської Православної Церкви сьогодні”, “Религиозное брожение в России”, “Суд над российскими христианами” та ін. [24]. Видавництвом займалася Європейська християнська місія, створена при центрі, який згодом отримав назву “Кестон коледж”. У 1969 р. з'явилася книга Р.Харріс і К. Говард-Джонсон “Христианские призывы из России” [16, арк. 57]. Ця література нелегальними шляхами поширювалася в Україні. Становище церкви ЄХБ в Україні висвітлювали такі відомі європейські журналісти, як К.Вумпельман у журналі “Баптист” (№7, 14/II. 1971, Данія), С.Свенсон у газеті “Векупостен” (№13, 103, 1971, Швеція). На початку 1970-их рр. іноземні релігійні делегації, журналісти починають досить часто відвідувати Україну й ретельно фіксувати події церковного життя. Так, на сторінках журналу “Канадьян Баптист” (березень 1971, Канада) розповідалося про прийом генеральним секретарем ЄХБ О.Карєвим закордонних гостей [16, арк. 101-108].

З 1965 р. в Україні діяли дві церкви ЄХБ: зареєстрована й нелегальна. Вони були взаємопов'язані як структура “сполучених посудин”. Коли влада тиснула на зареєстровані громади церкви ЄХБ, віруючі переходили до нелегальних формувань [26, с. 145]. Таку “структуру” відомий православний священник і правозахисник Г.Якунін вважав “ідеальною формою буття церкви” у радянських умовах, яка дозволяє їй витримувати найбільший тиск з боку войовничої атеїстичної держави [39, с. 189]. Зареєстровані громади церкви ЄХБ порівняно з іншими конфесіями знаходились у набагато кращому становищі. Вони мали змогу проводити з'їзди церкви (1963, 1966, 1969, 1974, 1979 рр.), виголошувати більше проповідей, здійснювати спеціальні богослужіння.

Ще одним фактором, який зумовив пом'якшення державної політики щодо протестантів у середині 1970-их р. були масові еміграційні настрої серед віруючих, які охопили незареєстровані та нелегальні релігійні громади. Влада намагалася цьому перешкоджати, але не мала змоги припинити еміграційні настрої. Світова громадськість вимагала свободи в'язням совісті й вільного виїзду віруючих за кордон. У 1979 р. зусиллями радянських правозахисних та міжнародних організацій вдалося вирвати із місць ув'язнення Г.Вінса. Навесні 1979 р. його відправили за

кордон разом з іншими політ'язнями в обмін на звільнення у США радянських розвідників [27,с.76].

У середині 1970-их рр. припинилися крайні форми тиску на релігійні громади. У 1976 р. різко зменшилася кількість арештів, адміністративних санкцій проти віруючих [26,с.152]. Новоутворена Рада у справах релігій при РМ УРСР отримала певну незалежність від московських структур і більше враховувала специфіку проблем протестантизму в Україні. Функціонери Ради почали звертати більше уваги “на порушення соціалістичної законності щодо віруючих” [18,арк.8-13]. У 1975 р. СРСР підписав Заключний акт Загальноєвропейської наради в Гельсінкі та ряд інших міжнародних угод, котрі значно розширювали права людини. У 1977 р. була затверджена нова Конституція. Церковним життям уже не можна було керувати як раніше. Тісні міжнародні зв'язки протестантських об'єднань цьому перешкоджали. РСР вимушено пішла на деякі поступки перед конфесіями, для того щоб підтримувати на Заході міф про наявність свободи віросповідання в СРСР.

1 листопада 1976 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджено “Положення про релігійні культи в Українській РСР”, яке, частково пом'якшувало законодавчий тиск на релігійні об'єднання, але не змінювало стратегії ставлення держави до церкви. Не змогла суттєво змінити її й Конституція СРСР 1977 р. Зареєстровані громади віруючих схвалювали ці документи, нелегальні — різко критикували [5,арк.18-21]. Держава посилила контроль за дотриманням працівниками установ, організацій, прокуратури, суду, КДБ і МВС законності щодо віруючих.

Аналізуючи розвиток протестантських конфесій у середині 1970-их рр., слід відмітити значну зміну методів взаємодії з ними з боку держави [19.арк.44]. Це стосувалося перш за все масовості й відкритості репресій, дотримання процесуальних норм у судах, крайніх форм адміністрування щодо віруючих з боку місцевої влади. Приховані репресії проти релігійної опозиції (арешти й суди), адміністрування (штрафи, примусові розпуски богослужінь, закриття молитовних будинків), розпалювання розкольницьких тенденцій застосовувалися радянськими владними структурами навіть наприкінці 1980-их. рр.

1. Державний архів Львівської області — Ф.Р.-1332. — Оп. 2. — Спр. 36
2. Державний архів Черкаської області (далі —ДАЧО) — Ф.Р.-4190. — Оп. 1. — Спр. 10
3. ДАЧО. — Ф.Р.-4190. — Оп. 1. — Спр. 11
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВ України) — Ф.2. — Оп. 14. — Спр. 820
5. ЦДАВОВ України — Ф.2. — Оп. 14. — Спр. 1726
6. ЦДАВОВ України — Ф.5. — Оп. 5. — Спр. 236
7. ЦДАВОВ України. — Ф.5. — Оп. 13. — Спр. 7721
8. ЦДАВОВ України. — Ф.5. — Оп. 13. — Спр. 8699
9. ЦДАВОВ України — Ф.4648. — Оп. 2. — Спр. 435
10. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр. 18
11. ЦДАВОВ України — Ф.4648. — Оп. 5. — Спр. 19
12. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр.70
13. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр. 72
14. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр. 117

15. ЦДАВОВ України — Ф.4648. — Оп. 5. — Спр. 174
16. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр. 281
17. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.5. — Спр. 395
18. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп. 7. — Спр. 28
19. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп. 7. — Спр. 47
20. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп. 7. — Спр. 105
21. ЦДАВОВ України. — Ф.4648. — Оп.7. — Спр 224
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ) — Ф.1. — Оп. 10. — Спр. 1475
23. ЦДАГОУ — Ф.1. — Оп. 10. — Спр. 1479
24. Bourdeaux M. Faith on Trail in Russia. — London: Holder and Stoughfon, 1971. — 375 p; Ibidem. Religious Ferment in Russia. — London: Macmillan, 1968. — 580 p; Ibidem. Religious Liberty in the Soviet Union. — Kesdon Kend: Kesdon College, 1976. — 528 p; Ibidem. Risen indeed: Lessons in faith from the USSR. — London: Macmillan, 1983. — 481 p.
25. Академічне релігієзнавство. Підручник / За ред. Колодного А.. — К.: Світ знань, 2000. — 862 с.
26. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Людмила Михайловна Алексеева. — Вильнюс-Москва: Весть, 1992. — 352 с.
27. Бажан О.Г. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні у другій половині 1950-х — 1980-ті рр. / Олег Григорович Бажан, Юрій Зіновійович Данилюк. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. — 332 с.
28. Ведомости Верховного Совета СССР, 1967, № 42.
29. Вінс Г.П. Горизонти віри / Георгій Петрович Вінс. — К.: Компас, 1995. — 112 с.
30. Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / Віктор Євгенович Єленський. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. — 419 с.
31. Законодательство о религиозных культах / Под. ред. Куроедова В.А.. — М.: Юридическая литература, 1971. — 336 с.
32. Лахно О.П. Опозиція в євангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х – 80-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Лахно Олександр Петрович. — К., 2008. — 20с.; Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940 – 1980-ті роки): Монографія / Олександр Лахно. — Полтава: Друкарська майстерня, 2009. — 288с.
33. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій / Вікторія Іванівна Любашенко. — Львів: Просвіта, 1995. — 350 с.
34. Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. — М.: Политиздат, 1977. — 170 с.
35. Пашенко В.О. Православ'я в новітній історії України. У 2-х ч. — Ч.2. / Володимир Олександрович Пашенко. — Полтава, 2001.
36. Прорелігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Лобовик Б.О., Приходько Р.С. — К.: Політвидав України, 1979. — 260 с. ; Відомості Верховної Ради УРСР. — 1966 — №13. — С. 70.
37. Сучасність. — 1968. — №6. — С. 84.
38. Чёрнер Г. и др. Хорошего держатись: церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском Союзе и независимых государствах, возникших после его распада / Гельмут Чёрнер и др.. — Х.: Майдан, 1998. — 234 с.
39. Якунин Г.П. О современном положении РПЦ и перспективах религиозного возрождения в России / СССР: Внутренние противоречия / Глеб Павлович Якунин. — Нью-Йорк, Вып. 3. — С. 189.

SUMMARY**Yuriy Vilhovi****Church opposition in gospel-brotherly movement and its work in conditions of state repressions (middle of 60-70th of XX century).**

The article is devoted to a problem of oppositional activities on the basis early unknown archives materials, which were made as a result of a split of the church of gospel christians-baptists in the beginning of 1960th. Author analyses the mechanism of authoritative repressions against people who faith and cleric, processes of indifference-confessional dialogues among protestants.

Key words: protestantism, opposition, cults legislation, Allunion soviet of gospel christians-baptists, Soviet of churches gospel christians-baptists, repressions. registration, split, Soviet in religious affairs, communities, priests.

Лариса Владиченко,

кандидат філософських наук, головний спеціаліст Державного комітету України у справах національностей та релігій

ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН У СПРАВАХ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1919–1991)

Розглядається історія органів у справах релігій в Україні в період Радянського Союзу. Подається періодизація існування цих органів у 1919–1991 рр., а також значна увага приділяється аналізу їхньої структури та основних функцій.

Ключові слова: орган у справах релігій, радянська влада.

В історії органів у справах релігій в Україні можна виділити три періоди: I. Період українських урядів (1917–1919 рр.); II. Період радянської влади (1990–1991 рр.); III. Період незалежності України (з 1991 р.). Кожний з цих періодів поділяється на етапи функціонування зазначених органів.

Метою цієї статті є розгляд історії органів у справах релігій в Україні за радянської влади.

Перш ніж перейти до розгляду обраного для дослідження періоду, зауважимо, що за весь час дії українських урядів 1917–1919 рр. не мали легітимного значення закони і постанови радянської влади Росії – Ради народних комісарів. У тогочасній Україні існували власні органи у справах релігій, які не мали прямого відношення до Росії. Так, під час діяльності Української Центральної Ради (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) при Міністерстві внутрішніх справ діяв Департамент ісповідань. За Гетьманату (29 квітня 1918 р. – листопад 1918 р.) існувало Міністерство ісповідань, а за Директорії УНР (листопад 1918 р. – грудень 1919 р.) – Міністерство культів.

Наприкінці 1919 – на початку 1920 р. в Україні відбувається чергове й остаточне встановлення радянської влади, яка провадить антирелігійну політику. Поштовхом для створення на початку 1920-х років прототипного органу в Україні стало прийняття 19 (22) січня 1919 р. декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який